

УДК 37(09)(477)

викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти

аспірант кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Дука Т.М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань)

**Становлення й динаміка формування історико-краєзнавчої роботи
піонерської організації України (60-ті рр. ХХ ст.)**

Анотація. У статті досліджено проблему становлення й розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті рр. ХХ ст., як одного із напрямів діяльності піонерської організації, здійснено спробу висвітлення основних масових історико-краєзнавчих заходів досліджуваного періоду, спрямованих на ознайомлення піонерів з історією рідного краю.

Ключові слова: піонер, піонерська організація, історико-краєзнавча діяльність, історико-краєзнавчі експедиції, історико-краєзнавчі акції та операції.

Анотация. В статье исследована проблема становления и развития историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины в 60-е годы ХХ в., как одного из направлений деятельности пионерской организации, предпринята попытка освещения основных массовых историко-краеведческих мероприятий исследуемого периода, направленных на ознакомление пионеров с историей родного края.

Ключевые слова: пионер, пионерская организация, историко-краеведческая деятельность, историко-краеведческие экспедиции, историко-краеведческие акции и операции.

Annotation. The article analyzes the problem of formation and development of historical and regional studies of the Pioneer organization of Ukraine in the 60 years of the twentieth century, as one of the activities of the Pioneer organization, seeks to highlight the major mass events local history study period designed to familiarize with the history of the pioneers of the native edge.

Key words: pioneer, Pioneer organization, historical and regional studies, historical and natural history expeditions, historical, regional actions and operations.

Вступ. Становлення сучасного освітнього простору України безпосередньо залежить від педагогічного спадку, правильного його потлумачення та трансформування кращих його ідей.

У цьому контексті заслуговує на увагу діяльність піонерської організації України 60-х років ХХ ст., що зайняла окрему цікаву та суперечливу сторінку в історії вітчизняної педагогіки. Вивчення позитивного досвіду роботи дитячої організації, на нашу думку, сприятиме збагаченню історико-педагогічних знань, поверненню до наукового обігу її педагогічної спадщини та творчого використання в сучасній теорії і практиці національної освіти.

Зазначимо, що діяльність піонерської організації характеризувалася багатогранністю справ, у яких вагоме місце відводилося історико-краєзнавчій діяльності через досліджування «історичних подій, матеріалізованих у пам'ятках історії і культури, та була галуззю нового історичного пізнання, сферою активної практичної діяльності юних краєзнавців, робота яких була спрямована на вивчення історії, культури, природи краю» [1, с. 52].

У ряді сучасних досліджень питання історико-краєзнавчої роботи певною мірою висвітлено в контексті проблем освіти і виховання молоді (М. Євтух, Н. Коляда, Е. Пасічник, М. Соловей, О. Столяренко, та ін.); розроблено засади туристсько-краєзнавчої роботи та теоретико-методологічні засади освітнього краєзнавства (М. Костриця, М. Крачило, О. Тімець та ін.).

Проте недостатньо дослідженими залишаються питання, що торкаються проблеми становлення та динаміки формування історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України періоду 60-х рр. ХХ ст.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у дослідженні становлення й розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті рр. ХХ ст. як одного з напрямів діяльності піонерської організації, здійснено спробу висвітлення основних масових історико-краєзнавчих заходів досліджуваного періоду,

спрямованих на ознайомлення піонерів з історією рідного краю.

Виклад основного матеріалу. Період кінця 50-х початку 60-х рр. ХХ ст. характеризувався значними зрушеннями щодо економічного, соціального та духовного розвитку СРСР, які були спричинені зміною соціально-політичного ладу в країні. На зміну тоталітарному режиму Й. Сталіна прийшла Хрущовська «відлига», яка позначилася і на діяльності громадської дитячої організації (Всесоюзна піонерська організація імені В.І. Леніна). У роботі піонерських загонів і дружин піонерам надавалася свобода у виборі видів діяльності, були зроблені спроби відійти від адміністративного диктату, відбулися зміни у структурі та управлінні організації. Разом з тим зростала роль комсомольської організації (ВЛКСМ) в координації ідейно-політичного виховання членів піонерської організації. Центральний комітет ВЛКСМ убачав провідну роль у вихованні молодого покоління на «революційних, бойових і трудових традиціях СРСР», тому спрямовував діяльність обкомів, міськкомів, райкомів комсомолу на її реалізацію. Зокрема, під час роботи VI Пленуму ЦК ВЛКСМ (листопад 1957 р.) було наголошено на «необхідності застосування таких форм і методів роботи з дітьми, які відповідали їхнім віковим інтересам, ширше розвивати ініціативу та самодіяльність» [3, с. 117].

Наголосимо, що вибір головних напрямків і форм роботи з піонерами був умотивований подіями, які на той час святкувала країна: 50-річчя Жовтневої соціалістичної революції, 95-річчя з дня народження В. І. Леніна, 40-річчя ВЛКСМ, 50-річчя Всесоюдної піонерської організації тощо [3, с. 118].

Разом з тим Центральний Комітет КПРС спрямовував «зміцнювати зв'язок школи з життям через виховання у піонерів любові до їхньої батьківщини, через комплексне використання багатогранних форм і методів виховної діяльності» [3, с. 119].

Виходячи з цього, на VII Пленумі ЦК ВЛКСМ було прийнято рішення «Про поліпшення ідейно-виховної роботи комсомольських організацій серед комсомольців і молоді» (лютий 1957 р.), відповідно до якого при міськкомах і райкомах комсомолу були створені ради ветеранів комсомолу, клуби

революційної слави, за допомогою яких проводилася робота з написання історії підприємств та організацій, створення громадських музеїв, проводили вечори та конференції, присвячені революційним і трудовим традиціям своїх підприємств, районів, міст, організували тематичні лекторії «Наша Радянська Батьківщина», «На карті світу», «Тих днів не змовкне слава», «Молодь світу» та ін. [2, с. 87].

Одним із вагомих чинників у розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації був початок будівництва пам'ятників піонерам-героям (1957 р.), на що були спрямовані кошти, зароблені піонерами за збір металобрухту, макулатури, працю на колгоспних ланах тощо [2, с. 87].

Пожвавлення історико-краєзнавчої діяльності піонерів України досліджуваного періоду спричинив наказ Ради Міністрів УРСР «Про присвоєння посмертного звання Героя Радянського Союзу піонерам-партизанам» (27 жовтня 1958 р.) [2, с. 87].

Після цього, у 1959 р., було відкрито ряд пам'ятників піонерам-героям: Валі Котику – в м. Шепетівці, Віті Коробкову – у м. Феодосії, Борі Гайдаю, Вані Сацькому, Толі Буценку – в м. Лубнах, Віті Хоменку, Шурі Коберу – в м. Миколаєві, Васі Шишковському в – с. Шумському Тернопільської обл. У зв'язку з цим у піонерських загонах систематично проводили збори, бесіди, зустрічі, перегляди фільмів, присвячені подвигам юних героїв-земляків.

Важливе місце в розвитку історико-краєзнавчої діяльності належало Всесоюзним експедиціям піонерів і школярів. Перша експедиція була оголошена в 1957 р. редакцією газети «Пионерская правда» та Центральною дитячою екскурсійно-туристичною станцією та приурочена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Під час експедиції піонерські загони України працювали над відновленням невідомих революційних сторінок їхнього регіону [2, с. 90].

У січні 1958 р. було оголошено другу Всесоюзну експедицію піонерів та школярів, яка була розрахована на три роки і мала на меті подальший розвиток історико-краєзнавчої роботи піонерів через «залучення їх до походів і

подорожей, до посиленої пошукової та дослідницької роботи за завданнями установ, промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, музеїв, шкіл» [2, с. 93].

Зауважимо, що керівництво експедиціями в Україні здійснювали республіканська та 25 обласних екскурсійно-туристичних станцій [4, арк. 15].

Одним із напрямків історико-краєзнавчої роботи була робота, спрямована на вивчення піонерами життя та діяльності В. І. Леніна. Особливого розмаху в цьому напрямку було досягнуто у дні підготовки до святкування 90-річчя від дня народження В. І. Леніна [3, с. 118]. Так, у 1960 р. тривала експедиція під назвою «Ім'я В. І. Леніна на карті Батьківщини», присвячена 90-річчю з дня народження В. І. Леніна. [4, арк. 15].

У багатогранному спектрі історико-краєзнавчої роботи піонерів у ці роки чільне місце посідало створення шкільних ленінських музеїв, залів, кімнат, краєзнавчих музеїв, музеїв піонерської організації школи тощо. Розшукуючи та групуючи матеріали для експозицій, працюючи екскурсоводами, діти глибше вивчали життя відомих людей країни, знаних земляків, героїв революційних подій, Великої Вітчизняної війни [3, с. 119].

Окрім того, республіканська екскурсійно-туристична станція проводила краєзнавчо-туристичні експедиції, присвячені 40-річчю ВЛКСМ [4, арк. 15].

Заслуговує на увагу той факт, що у 1961–1962 рр. тривала третя Всесоюзна експедиція піонерів і школярів, присвячена 50-річчю Всесоюзної піонерської організації. Під час її проведення піонери України вивчали історію організації, відновлювали імена перших піонерів і піонервожатих, піонерів-героїв, які віддали свої життя в боях Великої Вітчизняної війни або відзначилися під час відбудови зруйнованого війною краю. У межах експедиції в областях України тривала робота з написання літописів піонерських організацій, в багатьох дружинах були виготовлені стенди, з яких прослідковувалася їхня робота [2, с. 103 - 106].

Окрім того, юні краєзнавці збирали матеріали про відомих земляків (письменників, музикантів, художників). Так, у музеї Любомльської середньої

школи було місце, присвячене висвітленню життя й діяльності поетеси Лесі Українки [4, арк. 8]. Під час літніх канікул піонери відвідали с. Колодяжне, де оглянули пам'ятник та музей Лесі Українки. Також організовували екскурсії до м. Берестечка до козацьких могил [4, арк. 9].

Зазначимо, що в досліджуваний період під час операцій «Вершник, який скаче попереду», «Сумка Гайдара» та ін., які тривали на території України та всього СРСР, юні краєзнавці збирали цікаві факти з життя відомого на той час дитячого письменника Аркадія Петровича Гайдара (Голіков) (1904 – 1941). Так, піонери м. Канева Черкаської області переписувалися з піонерами м. Львова Курської обл., які проводили операцію «Вершник, який скаче попереду» зі створення музею письменника. Письменник був похований у м. Каневі, тому піонери Канівщини також активно працювали над збором матеріалів для створення музею у своєму місті. У червні 1960 р. канівські слідопити побували в гостях у піонерів м. Львова та були присутніми на відкритті пам'ятника А. Гайдара. Потім, у серпні того ж року, львовські діти гостювали в м. Каневі три дні та з цікавістю відвідували місця, пов'язані з відомим письменником. Улітку піонери Золотоніської середньої школи № 2 Черкаської області провели похід, присвячений вивченню гайдарівських місць Черкащини, під час якого слідопити побували на місці загибелі А. Гайдара, зустрілися з командиром партизанського загону, в якому воював письменник [5, арк. 70].

Підготовка до святкування 20-річчя перемоги над німецько-фашистськими загарбниками особливо поштовпувала роботу піонерської організації України історико-краєзнавчого спрямування [3, с. 117].

Так, у 1963 р. на громадських засадах біля с. Милятин було споруджено обеліск слави воїнам 124 стрілецької дивізії, які першими розпочали бій з німецько-фашистськими загарбниками. Також червоні слідопити розшукали воїнів 124 стрілецької дивізії, які брали участь у боях біля села. Як підсумок, було проведено районний зліт червоних слідопитів, на якому виступили розшукані воїни [5, с. 6 - 7].

Завдяки роботі червоних слідопитів досліджуваного періоду поступово стали відомими імена воїнів, про подвиги яких раніше ніхто не знав.

Зазначимо, що на початку 60-х рр. ХХ ст. тривала експедиція «У країну знань», яка викликала великий інтерес у дітей до історико-краєзнавчої роботи та проходила за такими маршрутами: «Шляхами великих звершень» (похід юних істориків, червоних слідопитів, юних інтернаціоналістів); «В глибину сторіч» (похід юних археологів, охоронців пам'яток історії та культури); «До таємниць природи» (юних географів, геологів); «У світ прекрасного» (похід юних любителів літератури і мистецтва, фольклористів, етнографів); «У природу рідного краю» (похід юннатів, охоронців природи); «До вершин науки і техніки» (похід юних любителів науки і техніки). Можливості експедиції високо оцінили відомі науковці України. Так, за ініціативи академіка Б. Патона програму експедиції було розглянуто на засіданні Президії АН УРСР, яка окреслила завдання науковим закладам щодо надання допомоги учасникам експедиції, внаслідок чого піонери та школярі України отримали завдання від історичних та краєзнавчих музеїв, товариств охорони пам'яток історії та культури, охорони природи, науково-дослідних установ АН УРСР та ін. [3, с. 118].

Наголосимо, що до історико-краєзнавчої роботи спонукали акції, приурочені дослідженню відомих подій Великої Вітчизняної війни. Так, у 1964 р. тривав рейд «Дорогами війни», під час якого піонери дізналися про героїзм бійців 17-ї прикордонної застави, якою командував Ф. Морін, про подвиг піонера-героя Шури Голубева, розшукали багатьох учасників оборони Рави-Руської [3, с. 167].

Відтак, у період з 2 жовтня 1964 р. по 2 жовтня 1965 р. на території України серед піонерських загонів тривав Рейд слави, під час якого всі піонерські дружини відкривали сторінки революційної героїки; встановлювали нові імена героїв; відшукувати невідомі факти; знаходили цікаві історичні документи, фотографії тощо. Найцікавіші матеріали відбирали для шкільних та краєзнавчих музеїв [3, с. 140].

Заслуговує на увагу той факт, що з 1964 р. тривала міжнародна кампанія з охорони пам'ятників культури, під час якої піонери України організували вивчення та шефство над історичними пам'ятками краю. Так, піонерська дружина імені О. Матросова Ківерцівського району Волинської області здійснювала шефство над заповідником Лопатинь – місцем перебування партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу Д. Медведєва. Діти доглядали квіти біля обеліска, партизанські землянки. Разом з тим піонери району здійснювали шефство над обеліском, який увіковічнив пам'ять про 127 жителів с. Клубочин, яких розстріляли німецькі загарбники в роки Великої Вітчизняної війни [5, арк. 10].

Піонери-слідопити м. Києва під час кампанії зібрали матеріали про визволення м. Києва, ознайомилися з історичними місцями столиці, пов'язаними з визволенням, зв'язалися з генералом Колесніковим, виготовили альбоми «Вчителі-учасники визволення України», «Батьки-учасники визволення України», провели туристичні походи по партизанських стежках Фастівщини [5, арк. 41].

Під час проведення міжнародної кампанії з охорони пам'ятників культури піонери Кіровоградської області за період 1964–1965 рр. здійснили походи по місцях, де діяли партизанські загони під командуванням І. Діброви, І. Нечаєва, І. Дубового, А. Куценка та ін. [5, арк. 44].

Піонерські загони Черкаської області також брали активну участь у міжнародній кампанії з охорони пам'ятників культури, про що свідчить їхня участь у марші до місць, де відбувалися найзапекліші бої в період Корсунь-Шевченківської битви. У м. Корсунь-Шевченківському 14 жовтня 1964 р. біля могили місцевого піонера-героя Павлика Янчевського було проведено лінійку червоних слідопитів, під час якої перед піонерами виступили учасник Корсунь-Шевченківської битви П. Ковтун та ін. [5, арк. 70].

Зазначимо, що в активізації історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України чільне місце посідали публікації в керівних періодичних виданнях. Так, у 1965 р. у газеті «Юный ленинец» було опубліковано заклик

піонерів про створення музею А. Гайдара, після чого піонери всієї України активно працювали над збором експонатів для музею. Улітку 1967 р. відбулося відкриття музею, на якому першими гостями були піонери з м. Христинівки Уманського району Черкаської області [3, с. 159]. Повідомлення фронтового товариша А. Гайдара, колишнього військового кореспондента газети «Комсомольская правда» В. Ляковського, який на прохання піонерів переслав сумку А. Гайдара до музею, активізувало піонерів до нових пошукових дій. Навесні 1969 р. розпочалася операція «Сумка Гайдара». Ліпнявський ліс першими відвідали піонери м. Канева. Згодом до операції приєдналися загони з усієї України та всього СРСР. Операція тривала вісім років, у якій узяв участь 171 загін (понад п'ять тисяч осіб) [3, с. 162].

Подальшому розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в досліджуваний період сприяло «Звернення Центральної ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна до піонерів країни», в якому було окреслено хід організації та проведення шостої Всесоюзної експедиції: «Кожен куточок твоєї землі – це героїчна розповідь про подвиги та героїв. Пам'ятай, піонере, ти ступатимеш сьогодні по великій землі, политій кров'ю в сурових сутичках з ворогами радянської влади. Будь гідний тих безсмертних подвигів. Пройди місцями героїчних подій, запиши спогади воїнів, розшукай безіменних героїв, організуй диспут «Про подвиги життя і життя як подвиг», створи кімнати Слави героїв, проведи до днів народжень героїв урочисті лінійки» [2, с. 25].

Окрім того, ЦК ВЛКСМ У та Республіканська Рада Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна 12 січня 1968 р. визначили основні завдання в роботі піонерської організації та наголосили на тому, що: «29 жовтня 1968 р. день народження Комуністичної Спілки Молоді, півстолітній її ювілей...», далі зазначалося в документі: «...Центральний Комітет комсомолу України та Республіканська Рада Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна дають завдання кожному піонеру, кожному піонерському загону та дружині: Юні слідопити революції! Вас знову кличуть дороги. І кожна з них

допоможе вам серцем торкнутися подвигу всіх поколінь Ленінської комуністичної спілки молоді, відчутти романтику комсомольських буднів. Маршрути комсомольської слави допоможуть вам визначити старі комуністи, вихованці Ленінського комсомолу – ваші земляки. Розшукайте тих, хто створював комсомольські осередки, піднімав прапори на будовах перших п'ятирічок, хто бився проти фашистів за рідну землю, прокладав борозни в цілинному краю, їхав добровольцем на комсомольські будови. Ваші знахідки стануть експонатами шкільних ленінських музеїв або окремих їх розділів – «Ленінський комсомол». Дружіть із комсомольцями – воїнами Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, нашими славними прикордонниками, беріть участь у військово-спортивній грі «Зірниця», станьте друзями і помічниками сімей тих, хто перебув у лавах Радянської Армії» [3, с. 184].

Далі у зверненні зазначалося: «Відкривайте у своєму селі, місті, районі, області ще не відомі місця комсомольського подвигу, встановіть там пам'ятні дошки, зірки Слави, комсомольські значки, обеліски. Проведіть у цих місцях урочисті лінійки, збори піонерських дружин і загонів, святкові вогнища. Хай маршрути юних слідопитів зійдуться в день ювілею на місцях бойової, трудової комсомольської слави кожного району та області [3, с. 185].

Такі ж звернення до молодого покоління бути небайдужими до долі своєї країни, її минулого, сьогодення й майбутнього лунали з уст відомих людей – героїв Великої Вітчизняної війни, передовиків виробництва, космонавтів, науковців та ін. Так, після звернення Ю. Гагаріна до червоних слідопитів України тривали операції «Зоряний рейс» та «Земні зорі», під час яких піонери зустрічалися з Героями Радянського Союзу та Героями Соціалістичної Праці та розуміли, що це людські подвиги в боях та у праці [3, с. 140].

У 1969 р. тривала Всесоюзна експедиція під назвою «Заповітам Леніна вірні!», приурочена 100-річчю з дня народження В. І. Леніна [3, с. 190].

Заслуговує на увагу піонерська операція «Шевченківський сад», під час якої усі піонерські загони України відсиляли насіння і саджанці для закладання

саду в казахському краї, де в пустелі Мангишлак колись відбував царське заслання Т. Шевченко [3, с. 192].

Окрім того, піонери України листувалися з ровесниками інших республік та розповідали про свій край, його історію, економіку, культуру, про свої справи [3, с. 193].

Висновки. Отже, незважаючи на ідеологічну заангажованість досліджуваного періоду, історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України була важливим чинником у вивченні дітьми історії краю, яка реалізовувалася через збір офіційних матеріалів про героїчні події на території їхнього регіону, під час всесоюзних, республіканських та обласних експедицій, туристичних походів, акцій та операцій.

Подальшого вивчення потребують такі аспекти проблеми, як нормативно-правове забезпечення історико-краєзнавчої діяльності.

Література:

1. *Вінниченко А. І. Розвиток позакласної і позашкільної роботи в Українській РСР за 50 років радянської влади / А. І. Вінниченко // Народна освіта в Українській РСР за 50 років. – К. : Рад. школа, 1967. – С. 50 – 52.*
2. *Мелихова, Юлія Анатольевна. История молодежного поисково-краеведческого движения в России в 40-е – начале 90-х годов XX века : на материалах Курской области : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 / Мелихова Юлия Анатольевна; [Место защиты: Кур. гос. ун-т].- Курск, 2011. – 256 с.: ил.*
3. *Піонерія України 1941–1982: Збірник: Документи, спогади, фотографії / упоряд. Б.М. Нудлін. – Київ : Молодь, 1983 . – 384 с.*
4. *Листування з питань позашкільних дитячих установ Довідка про екскурсійно-туристичну і краєзнавчу роботу з учнями УРСР начальника управління дошкільних і позашкільних установ та дитячих будинків Міністерства освіти УРСР Т. Петрусенко // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф №2. – Оп. №9. – Од. зб. №9339. – 15 арк.*

5. Інформація обласних відділів народної освіти на виконання Наказу Міністерства освіти УРСР «Про участь шкіл та позашкільних установ в міжнародній кампанії по пам'ятниках культури» (заступнику міністра освіти УРСР тов. Миргородському П. 65 р.) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф №166. – Оп. – №15. – Спр. №4414. – 105 арк.

References:

1. Vinnychenko A. I. Rozvytok pozaklasnoyi i pozashkil'noyi roboty v Ukrayins'kiy RSR za 50 rokiv radyans'koyi vlady / A. I. Vinnychenko // Narodna osvita v Ukrayins'kiy RSR za 50 rokiv. – K. : Rad. shkola, 1967. – S. 50 – 52.

2. Melykhova, Yulyya Anatol'evna. Ystoryya molodezhnoho poyskovo-kraevedcheskoho dyvzhenyia v Rossyy v 40-e – nachale 90-kh hodov XX veka : na materyalakh Kurskoy oblasti : dySSERTatsyya ... kandydata ystorycheskykh nauk : 07.00.02 / Melykhova Yulyya Anatol'evna; [Mesto zashchyty: Kur. hos. un-t].- Kursk, 2011. – 256 s.: yl.

3. Pioneriya Ukrayiny 1941–1982: Zbirnyk: Dokumenty, spohady, fotohrafii / uporyad. B.M. Nudlin. – Kyiv : Molod', 1983 . – 384 s.

4. Lystuvannya z pytan' pozashkil'nykh dytyachykh ustanov Dovidka pro ekskursiony-turystychnu i krayeznavchu robotu z uchnyamy URSSR nachal'nyka upravlinnya doshkil'nykh i pozashkil'nykh ustanov ta dytyachykh budynkiv Ministerstva osvity URSSR T. Petrusenko // Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny. F #2. – Op. #9. – Od. zb. #9339. – 15 ark.

5. Informatsiya oblasnykh viddiliv narodnoyi osvity na vykonannya Nakazu Ministerstva osvity URSSR «Pro uchast' shkil ta pozashkil'nykh ustanov v mizhnarodniy kampaniyi po pam'yatnykakh kul'tury» (zastupnyku ministra osvity URSSR tov. Myrhorods'komu P. 65 r.) // Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny. F #166. – Op. – #15. – Spr. #4414. – 105 ark.